

Taal is altijd complexer dan je denkt – recursief!

Pieter A.M. Seuren

Max Planck Institute for Psycholinguistics

Met groot genoegen grijp ik de gelegenheid aan om mijn goede vriend Ad Foolen geluk te wensen met het beëindigen van een mooie lange loopbaan als hoog gewaardeerd medewerker aan de afdeling Algemene Taalwetenschap van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ad en ik kennen elkaar vanaf 1974, als ik het wel heb, en er heeft tussen ons altijd een hartelijke relatie van respect en vertrouwen bestaan. Mijn, uiteraard feilbare, geheugen vertelt me dat Ad onder Remmert Kraak studeerde en meteen na zijn afstuderen in 1974 of daaromtrent medewerker werd. Ik zelf kwam toen net aan als jong hoogleraar taalfilosofie, weliswaar in een andere faculteit, maar toch een frekwente gast bij taalwetenschap, ook al omdat ik goed bevriend was met Remmert Kraak. Na het vertrek van Kraak werd ik tijdelijk zijn opvolger, tot ik zelf in 1999 met pensioen ging. Ad was toen dus even mijn medewerker. Zo heb ik Ad door de jaren heen meegemaakt, niet alleen tot mijn emeritaat in 1999 maar ook daarna, want hij wordt nog steeds veelvuldig gesignaleerd op het Max-Planck-Instituut, waar ik sinds 1999 mijn werkzaamheden verricht. Wanneer we elkaar daar ontmoeten, is er altijd wel even tijd voor een gezellig praatje. Dat we intussen in theoretisch opzicht flink uit elkaar gegroeid zijn is daarbij geen hindernis. Hoe mooi zou het zijn als alle taalkundigen, vanuit alle theoretische hoeken, even vriendschappelijk en collegiaal met elkaar zouden kunnen

Gepubliceerd in:

S. Lestrade, P. de Swart & L. Hogeweg (Red.) (2015).

Addenda. Artikelen voor Ad Foolen (pp. 393–400).

Nijmegen: Radboud Universiteit. ©2015 de auteur(s).

omgaan als Ad en ik dat, ondanks onze theoretische verschillen, altijd gedaan hebben. Ad, ik wens je nog vele jaren toe in gezondheid en werkzaamheid.

Een van de dingen waar ik in mijn colleges altijd de nadruk op legde is dat taal altijd complexer is dan je denkt, en wel recursief. Denk dus nooit dat je nu wel ongeveer weet hoe complex taal is, want je zult, als je goed oplet, elke keer opnieuw gevallen tegenkomen die je voor een raadsel plaatsen en je zelfs kunnen nopen je theoretische inzichten aan te vullen of anderszins te wijzigen. Dit is belangrijk omdat we voortdurend over taal praten en schrijven alsof we intussen wel weten hoe complex taal is, maar dat is zelfbedrog. In feite hebben we nog lang geen duidelijk beeld van waar we het over hebben wanneer we over taal praten. De literatuur over taalverwerving, bij voorbeeld, is zo omvangrijk geworden dat ze nog maar nauwelijks te overzien valt. Maar niemand, bij mijn weten, heeft erop gewezen dat we eigenlijk niet precies weten *wat* er verworven wordt, en dat lijkt toch wel relevant. Hetzelfde geldt voor de snel groeiende literatuur over het ontstaan van de menselijke taal, of hoe taal is opgeslagen in de hersenen en wat er zich in de hersenen afspeelt bij het gebruik van taal. Allemaal heel relevante vragen en wat erover geschreven wordt verschaft meestal ook waardevolle nieuwe inzichten. Maar wat ik nooit aantref is de vraag van hoe complex het object van onderzoek zelf wel is. Het gevolg is dat velen, met name niet-linguïsten, een veel te eenvoudig beeld hebben van de menselijke taal. Ik krijg vaak de indruk dat auteurs of lezingengevers denken dat iedereen wel zo'n beetje weet wat taal is, met als gevolg een soms karikaturale vertekening van het werkelijke ding.

In het volgende wil ik een paar gevallen bespreken van taalverschijnselen die ineens laten zien dat taal complexer is dan we dachten. De 'observaties', zoals dat heet in ons vakjargon, die hier besproken worden vormen een kleine keuze van wat ik in de loop der jaren bij elkaar heb gesprokkeld. Het zijn allemaal enigszins verrassende observaties, althans dat blijkt uit de reacties van de mensen wie ik ze heb voorgelegd. Het zijn ook allemaal semantische observaties, die dus te maken hebben met mogelijke interpretaties van zinnen. Soms is een mogelijke interpretatie

om pragmatische redenen onwaarschijnlijk, maar we weten allemaal dat er altijd wel een passende kontekst te vinden of te construeren is waarin een pragmatisch ongerijmde of lachwekkende lezing ineens als de bedoelde lezing wordt gekozen, of dat een andere woordkeus ineens de 'gekke' lezing naar voren roept.

1 Eerste voorbeeld

Neem zin (1) – die ik 45 jaar geleden opving van een Australische radiozender die aanstond terwijl ik uitgevloerd achterin een VW-kever lag bij te komen van een mij min of meer opgedrongen voetbalwedstrijd. De zin luidt als volgt:

(1) Alcoholics are getting younger.

Opeens was ik klaarwakker. Wow, wat een prachtige ambiguïteit! Kort daarna heb ik een lang artikel over de comparatiefconstructie geschreven (Seuren, 1973), maar een oplossing voor dit geval heb ik nooit echt gevonden. De bedoelde betekenis is natuurlijk dat de gemiddelde leeftijd van alcoholisten aan het dalen is. Maar de zin kan ook betekenen dat alcoholisten niet, zoals iedereen, ouder worden maar jonger. Dat is absurd, en uiteraard niet bedoeld, maar het kan wel, zoals bij voorbeeld blijkt wanneer je bepaalde woorden toevoegt, als in:

(2) Alcoholics are getting younger the more they drink.

Of wanneer je de woordkeus wijzigt, zoals in (ik ga nu maar over op het Nederlands):

(3) Beukenbladeren worden almaar geler.

Deze laatste zin heeft, lijkt me, pragmatisch gezien gelijke kansen. Hij kan gezegd worden van beukenbladeren aan het begin van de herfst, maar ook in de kontekst van een gesprek over de vervuiling van de natuur.

Een heikel punt is het gebruik van het bepaalde lidwoord. In de Romaanse talen is het bepaalde lidwoord verplicht voor generieke uitdrukkingen. In het Frans, bij voorbeeld, luidt zin (1):

(4) Les alcooliques deviennent plus jeunes.

Bovendien is er ook iets aan de hand met lexikaliseringen. Het Frans, bij voorbeeld, kent het werkwoord *rajeunir*, dat ‘jonger worden’ betekent. Maar zin (5) kan alleen maar betekenen dat je jonger wordt als je maar genoeg zuipt, niet dat de gemiddelde leeftijd van drankverslaafden omlaag gaat:

(5) Les alcooliques rajeunissent.

Dit laatste doet me weer denken aan een prachtige observatie van mijn oude, inmiddels helaas overleden, vriend, de Baskoloog Rudolf de Rijk, die hier in 1974 een artikel over schreef (De Rijk, 1974). Hij merkte op dat een zin als:

(6) I no longer remember the names of my students.

ambigu is tussen de lezingen ‘ik ben de namen van m’n studenten vergeten’ en zoiets als ‘vroeger kon ik de namen van mijn studenten altijd makkelijk onthouden, maar tegenwoordig, nu ik oud ben, lukt me dat niet meer’. In de eerste lezing gaat het over één groep studenten; in de tweede lezing over verschillende groepen. Maar als je zegt:

(7) I have forgotten the names of my students.

dan is alleen de eerste lezing mogelijk – terwijl toch de betekenis van het woord *forget* is ‘no longer remember’! Kortom, alles bij elkaar een vrij ingewikkeld geheel van verschijnselen. Recente literatuur hierover ken ik niet.

2 Tweede voorbeeld

Neem de zinnen (8a,b):

- (8) a. De eerste Amerikanen staken lang geleden de Beringstraat over.
b. De eerste Amerikanen landden in 1969 op de maan.

Beide zinnen zijn waar. Toch kun je ze niet met het voegwoord *en* aan elkaar verbinden. Ook laat de NP *de eerste Amerikanen* in (8b) zich niet reduceren tot het anaforische pronomen *ze*, zoals blijkt uit (9):

- (9) De eerste Amerikanen staken lang geleden de Beringstraat over en (ze) landden in 1969 op de maan.

Zin (9) is weliswaar syntactisch welgevormd ('grammatikaal'), met en zonder het pronomen *ze*, maar onwaar, en dus niet ekwivalent aan de combinatie van (8a) en (8b). De reden is natuurlijk dat de uitdrukking *de eerste Amerikanen* in de waarheidsgetrouwe lezingen van (8a) en (8b) naar verschillende entiteiten verwijst.

Dit geeft aanleiding tot een aantal vragen. Ten eerste, hoe komt de uitdrukking *de eerste Amerikanen* in (8b) aan het bedoelde referentie-objekt? Je denkt in eerste instantie aan een lezing 'de eerste Amerikanen die op de maan landden deden dat in 1969'. Maar hoe komt die lezing dan terecht in zin (8b)? Geen eenvoudige vraag. Maar verder, eenzelfde verschijnsel doet zich voor met het woord *laatste* (en, in feite met alle rangtelwoorden):

- (10) De laatste gasten vertrokken voor middernacht.

Dit zou dan moeten betekenen (in de bedoelde lezing) 'de laatste gasten die vertrokken deden dat voor middernacht', maar dát houdt de mogelijkheid open dat er ook gasten waren die niet vertrokken, en dat lijkt door zin (10) te worden uitgesloten. Dus wat is de juiste parafrase van zin (10), en hoe brengen we de woorden *eerste* en *laatste* onder in eenzelfde categorie? Ik ken hier geen literatuur over, hoewel het verschijnsel alomtegenwoordig is in het taalmateriaal waar we elke dag mee te maken hebben. Wie een beetje oplet, hoort of ziet dit verschijnsel dagelijks terugheer vaak zelfs in het TV-nieuws. Ik zal hier niet proberen een oplossing voor te stellen, dat zou te technisch worden. Maar dit voorbeeld laat wel zien dat er in taal meer aan de hand is dan je op het eerste gezicht zou denken.

Een verdere vraag is deze. Laat zin (9) nu zien dat het voor *en*-conjunctie noodzakelijk is dat het weggelaten zinsdeel, indien een verwijzende

uitdrukking, dezelfde referentiewaarde moet hebben als het eerste zinsdeel? En geldt hetzelfde voor pronominale anafora? Dat zou je wel denken, maar dan stoot je op gevallen als (11a,b):

- (11) a. In 1580 had de paus een baard en in 2015 niet.
b. In 1580 had de paus een baard en in 2015 heeft hij er geen.

Hier gaat het duidelijk om twee verschillende pausen, één in 1580 met een baard, en één in 2015 zonder baard. Toch is hier wel *en*-conjunctie mogelijk, en ook anaforische verwijzing met behulp van het pronomen *hij* verloopt zonder probleem. Ik geloof niet dat deze observatie ooit eerder is gedaan.

Verder zien we ook dat het verschijnsel dat we hebben gesignaleerd in (8b) en (10) ook voorkomt in andere structuren, zoals bij voorbeeld in:

- (12) a. Na het vertrek van de laatste gasten schonk Oliver zich een whisky in.
b. Nadat de laatste gasten vertrokken waren, schonk Oliver zich een whisky in.

Stel dat we een oplossing vinden voor gevallen als (8b) en (10), dan zou het toch wel handig zijn als we diezelfde oplossing zouden kunnen toepassen op (12a). Maar als we dat willen doen, dan zijn we gedwongen (a) om formele, structurele relaties te definiëren tussen de betrokken zinnen of uitdrukkingen, (b) om de gevonden oplossing toe te passen op één van de beide gerelateerde zinnen, en (c) om die structuur waarop de oplossing is toegepast met behoud van (delen van de) betekenis te transformeren naar de structuur waarop de oplossing niet is toegepast. En dat wil zeggen dat we ergens in onze taalbeschrijving – in het lexikon, de syntaxis en/of de morfologie – regels moeten toelaten die de ene structuur in de andere transformeren. Jammer voor al die linguïsten tegenwoordig die geloven in een fatwa op transformaties, maar hoe anders? Hoe dan ook, deze hele kwestie vraagt om een diepgaande analyse, die opnieuw zal laten zien dat taal ingewikkelder is dan men tot nu toe heeft gedacht – wie met dit “men” dan ook bedoeld wordt.

3 Derde voorbeeld

Dit voorbeeld heb ik al vaker gebruikt in de afgelopen jaren, maar OK, we doen het nog maar eens, vooral ook omdat ‘men’ blijkbaar niet van plan is er serieus op in te gaan. Dit is overigens, net als observatie (1) een geval dat ik in het dagelijkse taalverkeer heb waargenomen. Het is dus niet een raar verzinsel van een navelstarende theoreticus die alle contact met de talige werkelijkheid verloren heeft. Integendeel, het is een voorbeeld van springlevend taalgebruik. Dit is het verhaal: Een vader loopt met tienjarig zoontje door de stad. Zoontje huult. Papa zegt (13a). Zoontje, al behoorlijk assertief voor zijn leeftijd, antwoordt (13b):

- (13) a. Well-educated boys don't cry.
b. *I* didn't educate me!

Pats. De schuld wordt gelijk bij pa gelegd. Had die het knaapje maar beter moeten opvoeden!

Het probleem ligt natuurlijk bij het pronomen *me* in (13b). Normaal gesproken zou dit een reflexief pronomen moeten zijn, maar zin (14), waarin het reflexieve pronomen *myself* wordt gebruikt, betekent heel iets anders dan zin (13b) en zou in de gegeven kontekst als een tang op een varken hebben geslagen:

- (14) *I* didn't educate myself!

Deze zin betekent dat de spreker, in tegenstelling tot iemand anders (de vader dus, in dit geval), geen zelf-opvoeder is geweest. Maar de vraag of iemand al dan niet zichzelf heeft opgevoed is hier helemaal niet aan de orde.

Ik zal hier niet proberen het verschil tussen (13b) en (14) formeel te analyseren. Dat zou te ver voeren. Maar ik wil er wel op wijzen dat het hier een feit betreft van het Engels als taal, en ook van heel veel, zo niet alle, andere talen, gezien het feit dat iedereen, of hij/zij nu moedertaalspreker is van het Engels of van een andere taal, zin (13b) meteen en zonder moeite op de juiste wijze interpreteert. Literatuur hierover bestaat niet, bij mijn weten althans. Maar dit geval zal iedereen die meent dat contrastieve

accenten niet meer zijn dan een pragmatische toevoeging aan reeds gegeven zinnen toch wel even aan het denken moeten zetten. In het algemeen wil ik stellen dat wie het heeft over taalverwerving of taalevolutie of welk ander aspekt dan ook van taal, of een taal, als geheel, moet beseffen dat verschijnselen als boven beschreven er ook bij horen, ook al wordt je taak als linguïst of psycholoog of anthropoloog of socioloog er niet makkelijker op.

Referenties

- de Rijk, R. P. G. (1974). A note on prelexical predicate raising. In P. A. M. Seuren (Red.), *Semantic syntax. Oxford readings in philosophy* (pp. 43–74). Oxford: Oxford University Press.
- Seuren, P. A. M. (1973). The comparative. In F. Kiefer & N. Ruwet (Red.), *Generative grammar in Europe* (pp. 528–564). Dordrecht: Reidel.